

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

Esej

Seminář k Úvodu do sociální antropologie

„Zhodnot' a srovnej přístup M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E. Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství.“

Definice náboženství není zcela jednoznačná a v jednotlivých kulturách tento pojem obsahuje odlišné jevy. Mezi náboženství můžeme zařadit i tabu, rituály, šamanismus, totemismus, animismus či magii a kouzelnictví. V následujících řádcích jsem se zaměřila na přístup k náboženství čtyř antropologů, Jamese G. Frazera, Victora W. Turnera, E. E. Evans-Pritcharda a Michaela J. Harnera, jejichž názory se krom pár prolnutí rozbíhají. Mohli bychom to popsat tak, že každý z těchto antropologů se zaměřuje na jinou část velkého celku, kterým náboženství je. Střetává se zde tedy magie v podání Frazera, Turnerův pohled na rituály, Evans-Pritchardovy zkušenosti s čarodějnictvím, a šamanismus slovy šamana Harnera.

Skot James George Frazer, zastánce evolucionistické antropologie, který se zabýval především mýty, rituály, totemismem a náboženstvím, tvrdí, že náboženství je druhým stupněm vývoje, kterému předchází magie. Dle něj na sebe dvě věci i na dálku působí a je mezi nimi jistý vnitřní soulad. Frazer jej nazývá sympatetickou magií a rozděluje ji na dva druhy, homeopatickou a kontaktní. Při užití homeopatické magie jde o zákon podobnosti (je také nazývána imitativní), čili výsledek se rovná příčině. Tuto teorii vysvětluje na příkladu rybářů, kteří nemohou chytit rybu, tak jednoho z nich vhodí do řeky a poté vyloví, čímž se snaží vyvolat podobný případ, jen s rybou. Kontaktní magie spočívá, jak je podle názvu zřejmé, v doteku dvou předmětů, které jsou propojeny i po jejich oddělení. Její možné použití – získat předmět či část těla nepřítele (často vlasy či nehty) a skrz ně jej zranit – je známé po celém světě. Magické návody a rituály Frazer dělí na pozitivní – kouzla, která přináší pomoc a užitek; a negativní – tabu. Skrze magii se může kouzelník snažit naklonit si živly a bohy, ne však žádostí o pomoc, ale svými činy, o kterých doufá, že budou přírodou napodobeny. Takto autor také definuje svůj přístup k náboženství, které „*sestavá ze dvou prvků, teoretického a praktického, totiž z víry v existenci sil nadřazených člověku a z pokusu usmiřovat je a činit jim potěšení.*“¹ Věřící člověk by tedy neměl zůstat jen u slov, ale přeměnit je i na skutky. Mnoho kultur (např. Melanésané) mají právě skrze obřady a rituály propojenou magii a náboženství. Třetím stupněm vývoje je podle Frazera věda, jejíž podstata je magii velmi podobná, jelikož obě pracují s neměnnými a předpověditelnými pravidly přírody. Ale „*magie je nutně nesprávná a neplodná, vždyť kdyby mohla někdy být pravdivá a plodná, nebyla by už magií, ale vědou.*“² (J. Frazer)

Na rozdíl od Frazera, Brit Edward Evan Evans-Pritchard se velmi aktivně zapojil do terénního výzkumu a pobýval mezi obyvateli kmene Azandů a Nuerů, na jejichž kultury se stal odborníkem. Evans-Pritchardovy studie se zabývají čarodějnictvím (jež lze také pod pojmem náboženství chápat), ve které věří Azandové, přestože se nikdo z nich za čaroděje nepovažuje. Znamená pro ně zlou magii, kterou mohou vinit za všechna neštěstí, co se jim přihodila, kromě vlastní neschopnosti či nešikovnosti. Nakonec je vina seslaného kouzla

¹ J. G. Frazer, 1994, str. 50

² J. G. Frazer, 1994, str. 50

svalena na člena kmene, jehož chování se odchyľuje od normy. Dotyčný si tak své deviantní chování uvědomí a může se pokusit jej změnit.

E. E. Evans-Pritchard se také zaměřuje na primitivní náboženství, která nejsou o nic méně důležitá, než ta velká, jelikož jsou jejich součástí i přes to, že jsou vzdálená a často izolovaná. Náboženství se podle něj musí zkoumat jako celek, ne po jeho částech.

James Frazer ve svých studiích sleduje vývoj magie v náboženství a vědu, kterou k magii opět přirovnává. Můžeme sledovat spojitost Frazerovy magie a Evans-Pritchardova čarodějnictví, i rozpor, pokud bychom vědu (podle Frazera podobnou magii) přiřadili či připodobnili k čarodějnictví.

Victor W. Turner se ve svých studiích zabývá rituály, které jsou součástí každé kultury. Převážně zmiňuje přechodové rituály („*rites de passage*“) a zdůrazňuje rozdíl mezi „stavem“ a „přechodem“. Přechodový rituál je složen ze tří částí – odloučení, pomezí či přechod a přijetí (nazývané také regenerace) do nového společenského statusu nebo skupiny. Odloučení i přijetí je jistý „stav“, kdy jedinec má určité postavení, práva a povinnosti podle etických norem. Během přechodného (liminárního) období je dotyčný člověk či skupina bez postavení, moci i majetku. Liminarita je často přirovnávána ke smrti či pobytu v děloze, bisexualitě, k zatmění slunce či měsíce, přesto že jeho vlastnosti nejsou jasné. (V. Soukup) Jedinec je na pomezí a nikam nepatří a postrádá rysy předchozího ani nastávajícího stavu, dokud se nedostane do třetí fáze a nezačlení se do své nové společenské role. Přesto, že přechodné rituály jsou vnímány jako posvátná událost, jejich součástí je i ponižování směřované na osobu v liminární fázi, která to se samozřejmostí pasivně přijímá (příkladem mohou být Ndembuové ze Zambie – jejichž náčelník je při prahové fázi urážen ostatními členy komunity); dotyčný je také bez oblečení nebo oděn jen v několika cárech, může být také maskován jako zrudá. Chování se i k vysoce postavenému představiteli jako k otrokovi má za cíl zničit jeho minulý stav a posílit jeho osobnost, aby dokázal zvládnout požadavky přicházející s novým stavem. Přechodový rituál by mohl být dle Turnera také vysvětlován jako střídání se dvou lidských modelů, kdy v prvním je „*společnost strukturovaným, diferencovaným a často hierarchickým systémem politicko-právně-hospodářských pozic, které mají různé druhy hodnocení a rozděľují lidi podle kritéria „více“ nebo „méně“*“, ³ a v druhém je nestrukturní a nediferencované *communitas* či společenství jedinců, kteří jsou si vzájemně rovni. (Turner, 2004)

V náboženství můžeme objevit mnoho podobných rysů, ale každá kultura se formovala a specializovala jiným směrem. Často se ale v náboženství objevuje změna „přechodu“ na „stav“ – věřící je na světě poutníkem, cestovatelem, cizincem. (V. Soukup)

Nejaktivněji ke studiu svého zaměření zřejmě přistupuje zastánce šamanismu a neošamanismu, Michael Harner, který po té, co pobýval u kmene Jívaro v Ekvádoru a v Peru

³ V. W. Turner, 2004, str. 97

se sám stal šamanem a nadále jej šíří i skrze jím založenou šamanskou školu. Osobou, jež ovládá šamanské umění se dle Harnera může stát každý (šamanem může být i zvíře či věc).

Šaman pomocí drog, které k šamanismu neodmyslitelně patří, se dostane do transu a je schopen komunikace s duchy. Stále rostoucí zájem o šamanismus si Harner vysvětluje nedostatečnou funkčností lékařské technologie, která nutí lidi zajímat se jiné a nové způsoby léčby. (M. Harner, 2010)

Náboženství jako jeden velký celek obsahuje spoustu možností pro snahy jej definovat z různých pohledů ovlivněných dobou i lokalitou. Každý z výše zmíněných antropologů se povětšinou zaměřil na jednu oblast, která v určitých kulturách lze být za součást náboženství považována. Popsala jsem hlavní objekty zájmů jejich studií s náboženstvím spojených, přesto univerzálně platná definice či struktura z nich vzniknout nemohla. Osobně jsem se nejvíce ztotožnila s názory Victora Turnera, nejspíš z důvodu, že rituály jsou v našem životě velmi běžné, na rozdíl od vzdálených, přesto velmi zajímavých praktik šamanismu a čarodějnictví.

Bibliografie:

Bowie, Finona. *Antropologie náboženství. Rituál, mytologie, šamanismus, poutnictví.* Praha: Portál. 2008

Frazer, James George. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství.* 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 632 s.

Harner, Michael J. *Cesta šamana: jak probudit svůj vnitřní potenciál.* Praha: DharmaGaia, 2010. 204 s. Religio; sv. 5.

Harner, Michael. *The way of Shaman.* New York: HarperCollins. 1990

Horyna, Břetislav a Pavlincová, Helena. *Dějiny religionistiky: antologie.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2001. 462 s.

Soukup, Václav. *Dějiny sociální a kulturní antropologie.* Praha: Univerzita Karlova. 1994. 225 s.

Soukup, Václav. *Přehled antropologických teorií kultury.* Praha: Portál. 1. vyd. 2000. 229 s.

Turner, Victor Witter. *Průběh rituálu.* Brno: Computer press. 2004. 1. vyd.